

הרב מאיר שלזינגר

מצוות התלויות בארץ – כיעד חברתי רוחני*

יהיו הדברים נר זכרון
לנשמת דוד הכהן הי"ד
בן ידידי ר' אביעזר ורחל כהן
ואחי תלמידי יונה ואברהם יבלח"א
אשר היה חדור שאיפות גדולות
להאדרת עם ישראל ותורתו

סוגיא חשובה סבוכה ומורכבת בהלכה ובמחשבה. אם דרשינן טעמא דקרא, אם לאו. ברם, זאת ניתן לומר בוודאות, שאפשר ללמוד מהן המסרים שהמצוות מנחילות לנו. יתירה מזאת, מעבר לשאלת ה"מסר" יוצרות המצוות מערך חיים המחייב ויוצר התארגנות מתאימה. זאת אף ללא קשר לקביעת התכלית הרוחנית או החברתית העשויה להתפתח מכך. מצוות התלויות בארץ, התברכו בספרות מחשבתית מרובה העוסקת בטעמיהן. מקורותיהן המחשבתיים, בערכן החינוכי ועוד. יש ברצוני להתייחס למשמעות החברתית-הכלכלית-רוחנית שלהן, תוך מבט למציאות ימינו ולכיוונים עתידיים. ברם אצטמצם בענייני תרומות ומעשרות ושביעית.

*

לקיום מצוות תרומות ומעשרות כמאמרן, עשויה להיות השפעה רבה על המערכת הכלכלית החקלאית, שכן כעשרים אחוז מן התוצרת מתחלקת ללא קבלת תמורה מלאה; תרומה, מעשר ראשון ומעשר שני ניתנים חינם, ואף מעשר שני אינו מביא תמורה נואתה. (מעשר שני יוצר מצב כלכלי מיוחד בירושלים). כאשר ערך התשומה יכול לנוע בין שישים לשבעים אחוז היבול ברוטו, [זאת אומרת: ההשקעה בזבלים וזרעים, דלק ועבודה, וחלק מהוצאות ארוכות הטווח כשהן מחולקות לכל שנה, שווים בערכם הכספי לערך של שישים עד שבעים אחוז של היבול]. נקל לשער מה משמעות יש לעשרים אחוז מן היבול שאין להם תמורה, הרי זה כמחצית ההכנסה.

* הרצאה ב"מרכז הישראלי" במסגרת ישיבת בין הזמנים, קיץ תשמ"ו.

תוספת כזאת למחירי הייצור בוודאי שהיא מייקרת את התוצרת וכל תושבי המדינה משלמים זאת. (אמנם, יש לשער שתקציב משרדי החינוך והרווחה עשויים לקטון בשל כך, שכן מעשר ראשון אמור להינתן ללוויים המורים, ומעשר עני – לעניים). תוצרת במחיר כזה לא תוכל, בדרך כלל, להתמודד עם השווקים בחוץ לארץ, ומאידך גיסא קיימת סכנת יבוא מתחרה זול ויש צורך במכסי מגן גבוהים למניעת הצפת השוק בתוצרת יבוא. (ישנה גם השפעה מכרעת לשאלה ההלכתית לדינם של פירות חוץ לארץ שנתמרחו בארץ ישראל ופירות ארץ ישראל שנשלחו לפני או אחרי מירוח לחוץ ארץ) הדברים נכונים בכל מצב, בין אם מספר החקלאים רב או מועט. ולפיכך אין הדברים קשורים לבירור השאלה מהי עמדת התורה בקשר לעיסוקים של תושבי הארץ וכן בעמדת התורה לגודל הנחלות החקלאיות. אולם נראה, שאנחנו רשאים להסיק כי התורה הפצה להבטיח קיום מינימאלי למעוטי הכנסה וכן ללוויים על ידי שריון חלק מן התוצרת החקלאית ההכרחית לקיום כל חברה – לטובתם, ועל-כן אין הדעת נוחה מהפרשת תרומות ומעשרות וזריקתם לים בפרסום רב, שכן נוצר רושם כאילו זו מטרת ההפרשה.

*

כלכלתה של מדינה, מעוצבת על פי היעדים והשאיפות של המדינה. בהתאם ליעדים אלה מופנים המשאבים למקומות המתאימים. מאידך גיסא, הפניית משאבים יוצרת אווירה ומוסכמות חברתיות. כך שבידי רבי המדינה ישנו כוח כלכלי המשמש גם ככוח חינוכי-חברתי רב. דוגמא לכך: ההחלטה על הנחות משמעותיות במיסים על טלוויזיות צבעוניות ומכשירי וידאו שינתה במידה רבה את פני החברה, והעמידה אתגרים חברתיים וחינוכים חדשים. לפיכך כאשר יושבים לדון בעיצובה של כלכלת המדינה יש צורך בסיסי להצבת יעדים ומטרות, סביבם תעוצב כלכלת המדינה. מדיניות כלכלית אשר תוביל לרווחת הפרט ונוחותו כמטרה עליונה שעומדת בפני עצמה, לא תעמוד בפני מבחן הביקורת של יעדי התורה. התורה אמנם לא תשלול את נוחות הפרט, אולם ודאי שתראה בנוחות זו אמצעי להעלאת רמתו הרוחנית, ולא לשקיעתו בתוך האמצעים הללו והפיכתם למטרה. לפיכך ישנו פער רב בין הכלכלה המערבית והעומד מאחוריה, ובין יעדי התורה ומטרותיה.

*

אם לגבי הפרשת תרומות ומעשרות ניתן לתכנן מראש את המדיניות החקלאית, אין הדבר כן ביחס למצוות שמיטה. התורה עצמה כאשר היא דנה

בשאלה מה נאכל בשנה השביעית, משיבה תשובה שאינה תלויה בתכנון אנושי, "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים" (ויקרא כה, כא). זו תשובה של השגחה שלא כדרך הטבע. ובזאת חריגה מצוות השביעית. אנו אמונים על הדעה כי התורה ניתנת לשמירה בדרכי הטבע, ואדרבא הליכת היחיד והעם בדרכי התורה היא שלמות הטבע. וזה נכון הן בצד החומרי והן בצד הנפשי של האדם. שיא השלמות הטבעית האנושית הוא האדם עובד ה'. ובכל זאת בשמיטה נאמר לנו כי אנו צריכים להסתמך על סייעתא דשמיא חריגה.

למרות דבר התורה "וצויתי את ברכתי", אין ספק שיש להערך בכל דרך אפשרית לקראת השמיטה, וכאן יש לומר שעדיין אין אנו ערוכים לקראתה כראוי. שמיטה מצריכה תהליך כללי רוחני-חברתי כלכלי וטכנולוגי שמוביל למדינת התורה.

כל פיתוח של החברה המודרנית הוא תהליך. למשל לא יפתחו מוצר ושימושיו אם ייצורו ידרוש עבודה מסוכנת או עבודת ילדים בניגוד למוסכמה החברתית מוסרית. החקלאות שהפכה פרה שהגיבה שבעה ליטרים חלב ליום, לבית-חרושת המפיק למעלה משלושים ליטר חלב ליום התחשבה בתהליך זה בהרבה נתונים, אבל לא בבעיית חליבה בשבת. כיוצא בזה כשעסקו בחיפושים אחרי זנים מתאימים למטעים, לא התחשבו בכלאיים וכיוצא בזה. וכך צריכים אנו בהתחדשות החברה והמדינה שלנו, לחיות מחדש בזמן מצומצם את התהליך הזה ולענות על הצרכים ההלכתיים רוחניים שלנו, ודבר זה נוגע לכל התחומים.

דרושה פסיקה הילכתית וצריך מחקר, אבל התשובה תינתן על ידי חיי תורה שישלימו את התהליך. (וכמובן שנוצרים עיוותים. כאשר מתכננים רשת חשמל ללא התחשבות בשבת, יתקשה מהנדס חשמל לעבוד בשבת גם אם יוחלט שחשמל למדינה הוא בגדר פיקוח נפש, בגלל שהדבר לא תוכנן בהתחשבות בשבת, ועוד כהנה וכהנה). וודאי שגם בתיכנון השמיטה אנו שרויים בבעיה זו של חוסר ניסיון חיים תורניים.

ועל כן כשאני נשאל בלשון זה: "תאר לך שנותנים לך מנדט לנהל את מדינת ישראל בשמיטה לפי ההלכה, היש לך תשובה?". תשובתי היא: במישור המעשי כל דבר ימדד ויוסק לגופו, אבל במישור האידיאולוגי יש לדעת שמדינת ישראל רחוקה חברתית ורוחנית משמירת מצוות ובודאי ממצות שמיטה ת"ק פרסה. ומרחק זה גדול יותר מן המרחק שלנו מפתרון הבעיות הטכנולוגיות כלכליות חקלאיות. ובלשון מליצה: הנס הדרוש להביא חברה זו למצב של חברה שומרת שמיטה הוא גדול לאין ערוך מהנס הדרוש לפתרון הבעיות המעשיות. וההתפתחות של הדברים הולכת בד בבד. (עייני הקדמת הרב קוק לשבת הארץ).

מכאן נשוב להבטחת "וציית". אנו רואים בתורה בפרשת "והיה אם שמוע" הבטחות חומריות בגין עבודת ה' בכלל. אין התייחסות ספציפית למצוה אחת, ובוודאי שהבטחות אינן תנאי לקיום המצוה. בנוגע למעשרות נאמר בנביא מלאכי פרק ג': "ובחונני נא בזאת... אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די". להלכה נפסק שאכן מותר לנסות את ה' בזאת. ויש דיון בפוסקים (עיין שו"ע יורה דעה סימן רמז) האם זה נאמר בכלל המעשרות ואף במעשר כספים, או רק במעשר יבולים. (אגב פשוטו של מקרא אינו מחייב את דרשת הגמרא שזה היתר לדורות לנסות את ה' בכך). הבטחת "וציית" של שמיטה שונה מאלו. זו הבטחה על ברכה קודם שמירת המצווה. כבר דנו האחרונים וכתבו שאין וצייתת תנאי בחיוב קיום השמיטה (עיין חזון איש שביעית). אבל על סמך מה תבוא הברכה המפליגה, על סמך החלטה לשמור שביעית? ומתי לא תבוא הברכה? בתגובה על מחשבה רעה שלא לשמור שביעית, וכי הקב"ה מצרף מחשבה רעה למעשה? אתמהה?! ואין להסתפק בפשטות ולומר שזאת תשובה כללית לשאלת הלומד או מקבל התורה כיצד נחיה, כי בסופו של דבר זו הוראה מעשית.

נראה כי מצוות שמיטה איננה עניין שניתן לקיימו מהיום למחר. היעדים החברתיים רוחניים של החברה צריכים להיות עבודת ה'. וצייתת את ברכתי אינו נאמר לזוללי תרבות המערב. כל המערכת צריכה להיות מכוונת לעבודת ה'. הן בחיי הרוח והחברה והן בתיכונן הכלכלי חקלאי. ואז בהיותנו מוכנים וערוכים לכך, יש לצפות, ובדין, לברכה נפלאה ויוצאת דופן זו. שמיטה כמאמרה במדינת שפע מערבית על יסודותיה החברתיים והרוחניים, הרי זה תרתי דסתרי.

אכן ניתן להוכיח שרוב הזמן שהיו ישראל על אדמתם, לא נשמרה שמיטה על ידם כראוי.** זו מצוה קשה שבקשות וצריכה מדרגה רוחנית ותכנית מיוחדת של מדינת התורה. ולכן קיום שמיטה כמאמרה מוזכרת ברמב"ם בהלכות מלכים, כביטוי לגאולה ("המלך המשיח עתיד... ושומרים שמיטות יויבלות").

עם זאת, עלינו לצעוד ללא הפוגה וללא ויתור צעד אחר צעד בהכנת כל הנדרש טכנולוגית ורוחנית ליעד הגדול הזה.

** שבעים שנה גלו. ולפי החשבון של שמיטות שלא קיימו כמאמר הכתוב "אז תרץ הארץ את שבתותיה" זה כ־500 שנה בקירוב. ומיום שנהגה שמיטה עד שגלו לא עברו אלא 836 שנה. (480 עד שנבנה הבית ועוד 410 עד לחורבנו – מזה יש לחסר 40 במדבר ר"ל 14 שכבשו וחלקו) הוי אומר רוב הזמן לא שמרו. ואל תשיבני שלא שמרו שמיטה בשלמות כי חלילה להקב"ה לגזור גלות על עם ישאל על חטא קל, אלא ודאי משמעותית לא שמרו שמיטה.